

JUHÁSZ ISTVÁN LEVELE WESZPRÉMI ISTVÁNHOZ

Péteri Takáts József (1767—1821), Festetics Lászlónak (1785—1846), Festetics György gróf (1755—1819) fiának a nevelője, a XVIII. század végén lelkes toborzó munkával igyekezett a magyar irodalom fellendítésén. Működésének legkésebb bizonyítéka, a Festetics György anyagi és erkölcsi támogatásával létrehozott első magyar könyvkiadói vállalkozás: a Magyar Minerva¹ merészen indult, de fejlődésében hamarosan megakadt. — A nagyarányú szervező munkát igénylő vállalkozás kiterjedt levelezéssel járt. Sajnos, a levelek nagy része elveszett — ahogy erről már Takáts József életrajzírója, Takáts Sándor is megemlékezett: „... a kézirat [A hazai utazásról], Takáts gazdag és nagybecsű levéltárával együtt 1873-ban szatocsboltba került, s jó része mint csomagoló papíros el is használtatott...”². Azóta a Takáts Sándor által a Kisfaludy Társaság Levéltárából idézett levelek nagy része szintén elpusztult. Szerény vizsgálatul szolgálhat azonban, hogy a Festetics Család Keszthelyi Levéltára körülbelül 200 kiadatlan levelét őrzi Takáts Józsefnek, melyek most a kutatók számára hozzáférhetők. A levelek nagyjából az ifjú gróf nevelésével, kisebbrészt irodalmi kérdésekkel, főként a Magyar Minerva kiadásának körülményeivel foglalkoznak. A Festetics Család Keszthelyi Levéltárában (jelenleg az Országos Levéltárban) végzett kutatásaim során néhány olyan érdekes levelt is találtam, melyek egy részének ugyan nem Takáts József a címzettje, de végül is hozzá és rajta keresztül Festetics Györgyhoz jutottak, másik része közvetlenül Festetics Györgynek íródott (Csizi István, Kultsár István, Bessenyei Sándor, Kis János, Horváth Ádám, Nagy Sámuel, Németh László, Hegyi József és még sokan mások). A levelek tartalma a Magyar Minerva kiadásával és Festetics György irodalompartolásával kapcsolatos. Az így fentmaradt levelek közül emeltem ki és közlöm mutatványul Juhász István gyulai prédikátor 1798-ban kelt levelét³, mely több szempontból különös érdeklődésre tarthat számot.

Juhász István életéről eddig nem sokat sikerült felderítenünk. Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* című művében nincs említés róla. Petrik bibliográfiájában nem közli egyetlen munkáját sem, azokat is hiába keressük, melyeket alábbi levelében említ. Mindössze a következőkről van tudomásunk. Békés vármegye levéltárában van egy levél, melyet Juhász István 1797-ben írt a megyéhez és ebben a harangozók adóinak eltörlését kéri. Scherer Ferenc *Gyula város története* című munkájában⁴ a következőket írja: „A jakobinus perben gyanússá vált Domokos Lőrinc megyei főjegyző, Juhász István gyulai ref. lelkész, Szász György ref. tanító s Kazay hosszú időn keresztül Csupor József alispán titkos felügyelete és vizsgálata alatt voltak, mert úgy jelentették fel őket, mint egy veszélyes forradalmi társaság tagjait, akik csak alkalmas időre várnak, hogy a király ellen fellázadjanak.” Jelentős vonást hűz ez az idézet az egyenlőre ismeretlen Juhász-arc képen, melyet sok vonással egészít ki a következő levél:

Gyuláról

Az Úrnak

Nagy Hirű és Nagy Érdemű Orvos Doktor
Veszprémi István Uramnak, sok Tűdős
Társaságok' Tagjának és N: Sz. K.
Debretzen Városa' Ord. Physicusának

Debretzenbenn
Gyulán 11. Apr. 798.

Bizodalmas Drága Jó Uram Doktor Uram!

Sokat tartozom az Úrnak hozám való nagy emberségiért. Két rendbeli betses Leveli az Úrnak, kezemhez jöttek: egyiket vettem Postán; a' másikat pedig a' mostani hozánk jött Innepi Deák által. Ez az utolsó, egy kis Könyvetskével volt petsét alá zárva. A' Könyv⁵ az, a'mellyet méltóztatott volt az Úr, egy időben nékem megígérni. Alázatosan köszönöm az Úrnak ezen kegyességét, hogy mostan meg is küldötte. Én ennek a' munkának egy részét

¹ Készülő dolgozatomban ezzel a kérdéssel részletesebben foglalkozom.

² TAKÁTS SÁNDOR: Péteri Takáts József Bp. 1890. 57.

³ Festetics Család Keszthelyi Levéltára. (A továbbiakban: Festetics It.) Direct. ügyiratok. 1798: 738.

⁴ SCHERER FERENC: Gyula város története. Bp. 1938. 1. köt. 343.

⁵ Feltételezhetően Veszprémi István: Magyarországi öt különös elmékedések c. Pozsonyban, 1795-ben megjelent művéről van szó.

egyszeris másszor is az Ujjság **Levelkebe bé téve**, úgy tettik hogy láttam; de akor tsak futólag néztem reá. Örülök rajta, **hogy most egy tsumóba** láthatom; gondosan meg olvasom, mihelyt az Innep által megyen rajtunk.

A' **Bonnét Contemplatiója**' **ki adhatása felől** élesztett bennem valamely reménységet az Úr Doktor Uram' **Levelé**. De **még híjjanosságot** találok az informatióban. Kellene tudnom, kit szükséges Bétsben requirálni a' **Nyomatás** alá adandó munka eránt? Kell e' **elébb** valamely Censúra alá botsátani a' **Munkát**, vagy kívül, vagy belől a' **Hazában?** — Nem tudom ki légyen az a' **Stúdens** Úr Bétsben a' ki a' **Contemplatió**nak fordításához foghatott, de azt tudom, hogy ha úgy van, adott dolgot magának. Minthogy a' mi **Nyelvünk** még töretlen, faragatlan a' **fennt járó** dolgoknak illendő 's elegendő elő adásihoz, ugyan rághatja az ember a' **körmét**, a' **mig ki teszi a' Bonnét Úr** gondolatját. Ő sokat gondol, de keveset szóll; sokszor tsak fel ragadja az embert, 's ott hagyja. **Mustraul** szolgálhatnak az egész munkára a' **könyv** első sorai, a' **mellyek így kezdődnek** „Je m'élève à la raison Eternelle, j'étudie ses Loix et je l'adore. Je contemple l'Univers d'un oeil philosophique. Je cherche les rapports qui sont de cette Chaîne un seul Tout, je m'arrête à en considérer quelques Chaînon, et frappé des traits de puissance, de sagesse et de grandeur que j'y découvre, j'essaie de les crayonner sans les affoiblir.”⁶ etc. Illyen fontosan és ceneisé megy ez az Auctor minden munkájában. Ha a' **Bétsi fordító**, **Németből** akarja a' **fordítást** tenni, sok tévelyedésbe vívődhetik, vagy eshetik. A' **bő beszédű Németek** sokszor merő árvizet visznek az Auctora, a' **kit fordítanak**. A' **Contemplatiót** tudom, hogy egy **Titius Nevű Wittebergai Phys.** Professor fordította és valami **Nótákal** ki is adta 1765 [esztendőben] azután is ugyan azt a' **fordítást** nyomtatták egynéhányszor; más fordítása lett e' ezen kívül a' **Contemplationak**, nem tudom; azt tudom hogy a' **Titius Nótáit** nem szerette **Bonnét Uram**; magától hallottam, hogy azok nem jók. **El**lenben egy **Spallanzoni Nevű Olasz** fordítót és **Nótálót**, a' **kinek** nálam is van egy munkája **Sur la digestion de l'homme**: és egy **Van Svinden** nevű **Hollandus** kiadót felette ditsért, 's maga is hasznokat vette az ő jegyzéseik[ne]k, azt mondja a' **Contemplatio** ujjabb kiadásában. Ez az ujjabb kiadás lett 1782ben, még pedig olyan bővítéssel, hogy a' két **Tomus Contemplatió**, jó 3 **Tomusra** szaporodott, és ki adódott **Neuschaletben**, **Yverdonban**, **Genevben**, **Hambourgan** etc. **Nékem** ebből az utolsóból van in 8° **Majori**, jó **vastag** 3 **Tomusban**. Ha hogy a' **Bétsi Fordító** Úr ugyan ezen utóbbi kiadást találta volna **Németre** fordítva, és a' **szerint** kívánna dolgozni, én még illyen hasznokat is emléthetnék a' **magam részére**, hogy én **originálból** akarok fordítani — hogy **nékem** volt szerentsém a' **[oldog]-e[mlékezetű]** Auctort sok dolgokról oretenus megkérdeni — a' **munkájában** való fő **tzéljät** magától ki tudni; **institutumát**, **férges-bogaras gyűjteményeit**, **rejtekeit** a' **maga Hazánál**, a' **Lehmans Tavának** edjik **Oldalában** látni, és **magától** **magyaráztatni**. Különben ha **sajnálna** az az Úr az elkezdett munkáról a **kezét** le- venni, ám vigye véghez, én **Senkivel** újat nem húzok. — A' **Contemplation** kívül még **vagynak** nálam **Bonnét Urnak** illyen **Munkái** is⁶: *Essai Analytique* sur les facultés de l'âme. 2 Tom. *Considerations* sur les Corps organisés. 2 T. *Palingenesie* Philosophique 2 T. — *Essai de Psychologie* — *Ecrits divers* sur le Leibnitzianisme — des Miracles — de la Liberté — Sur l'origine du Mal etc. *Recherches sur la preuve du Christianisme*. Ezek[ne]k a' **Munkáknak** igen szoros egybe köttetések **vagynak** egymással, és egyikről a' **másikra** apellál az Auctor, a' **mellyet** szükséges a' **Fordítónak** megnézni. Én már, akár veszi más valaha hasznát akár se, a' **munkát** **tökéletességre** viszem a' **mint** leg jobban lehet; 's ha **meg tudom** hogy **kinél** kell a' **dolgot** Bétsben **jelenteni**, **megjelentem**. Még ugyan a' **Munkának** van **hijja**; 's **azomban**, **minthogy** sem a' **Frantz** sem a' **Német** sem a' **Magyar Ladoreat** nem emlékezik ezen **Bonnét Úról**, **fel tettem**, hogy **Genevába** **írok** az ott **találatható** régi **Professoraim**, vagy **Tanulótársaim** közül valamelyikhez, és **le iratom** életének **folyását** 's **munkáinak** **tökéletes lajstromát**, és **eleibe** **teszem** a' **Contemplatió**nak. — **Az[t]** írja az **Úr Doktor Uram** utóbbi **Levelében** hogy két **gyönyörködtető** **könyv** **adódik** ki a' **Fundator** Úr **intentiója** szerint, **egy** **kudmányos** **Könyv** **mellett**: **vallyon** **nem** **vetődnek** e' **vissza** a' **gyönyörködtető** **könyv**, **ha** **egy** **kitsiny** **hosszatska** **lenne?** P. O. a' **hires** **Spanyol** **Cervantes'** **Románja**, *Histoire de l'admirable Don Quichotte de la Mancha* in 6 vol. in min. 8° sok tsalfa **Románt** **özve** **olvastam** **egy** **időben**, **de** **ennek** **párját** **soha** **se** **láttam**, 's **nem** **is** **tartom** **hogy** **vólna**. **Tele** **van** **ez** **elmés**, **izes**, **hasznos** **nevetetős** **tréfákkal**. **Annival** **inkább** **kedvet** **találna** **ez**, **gondolom**, a' **mi** **nemzetünkél**, **hogy** **mi** **még** **nagyobbadán** **ollyan** **Bujdosó** **Vitézi-forma** **világban** **élünk** a' **mi** **Hazánkban** a' **Tudományokra** **nézve**, **mint** a' **Spanyolok** **vóltak** **akor**, **mikor** **Cervantes** **ezt** **írta** a' **16dik** **Százban**. **Ezen** **Ro-**

⁶ Tóth Pál verőcei ref. prédikátor fordítása szerint: „Felemelkedem amaz ÖRÖKKÉVALÓ BÖLTSES-SÉGHEZ, az ő Törvényeit fogom Tanulni, és Őtet imádni. A' Világot fogom Filozofusi szemmel vizsgálni. Kereselem azokat az Öszveköttetések, mellyeknél fogva ebből a' megmerhetetlen lántzából egyetlennyeg Egész lesz. Megállapodok olykor olykor annak némely lántzszemeinek a' megvizsgálására; 's megihlettetvén a' Hatalomnak, Böltsségnek, és az azokban lévő Nagyságnak némely kisugárzásaitól, megpróbálom, ha lefesthetném őket úgy, hogy el ne erőtlentsem.” — Bonnet Károly: A' természet vizsgálása. Ford. Tóth Pál. Pest 1818— 1819. 1. köt. 23.

mánnak nagy érdemét mutatja az is, hogy ez minden nyelvekre le fordítódott, és külömbkülömbféle Rajzolatokkal felékesítődött, Nékem a' Frantzia fordításból van; 6 Tomusban volna, de nem tudom quo fato az első Tomust régtől fogva sehol se találok. Ha megkerülne, vagy valakitől költsön megkaphatnám, Bonnet után mindjárt lefordítanám tsak magam mulatságaértis. Sokszor keresztfül olvastam már én ezt, de még mostis azon újjnak tettezik előttem. Helybe hagyná' az Ur Doktor Uram ezen szándékomat? — Többnyire magamat az Úrnak Doktor Uramnak Betses affectiójába zárva vagyok és állandóul maradok Az Úrnak

alázatos szolgája 's tisztelője
Juhász István mk Pr.

Talán nem felesleges a fenti levéllel kapcsolatban néhány tájékoztató megjegyzés, nem felesleges a következőkre felhívni a figyelmet. — Az életrajzi vonatkozások külön magyarázatot nem kívánnak. A címzett: Weszprémi István orvosdoktor (1723—1799), korának nemcsak jelentős orvosa, hanem sokoldalú tudósa volt, akinek széleskörű tudományos szervező munkáját bizonyítja többek között ez a levél is. Weszprémi István a következő szavakkal ajánlja a *Contemplation de la nature*-t kiadásra Takáts Józsefnek, ahogy ezt Takáts idézi Festetics Györgyhöz 1798. február 13-án írott levelében: „A' második munka áll amaz természetvizsgáló Bonnetnak, *Contemplation de la Nature* nevű könyvéből, melyet Szikszai⁸, Gyulai Ref. Predikátor, fordított magyarra. Ez Genevában létekor Bonnettal sokáig lakott a' jóságán, és véle társalkodott. Az ilyen Irások által kaphatna belé a' jozanan való gondolkozásba a' mi Nemzetünk, &” — Ime a racionalizmus jelentkezése! Mennyire mást lát ugyanabban a műben későbbi fordítója, Tóth Pál verőcei ref. prédikátor, ahogy erre élesen mutat rá Benedek István, alább idézett művében. — Charles de Bonnet (1720—1793) korának neves természetfilozófusa, akire Leibnitz is nagy hatással volt. Bonnett fedezte fel a partenogenezist. A preformizmus XVII—XVIII. században uralkodó elméletének követője. Bonnet hírnevét sokkal inkább biológiai ismeretterjesztő munkálkodásának és természetfilozófiai elmékedéseinek köszönhette, mint tudományos kutatásainak. „A kontinuitás elve Charles Bonnet közvetítésével a 18. század egyik sarkalatos tételévé tette az élők világának „grádcias” elméletét; minden naivitása mellett ez készítette elő az evolúciós tanok befogadására.”⁹ A *Contemplation de la nature* egyik főműve.

Érdemes felfigyelni Juhász István izes stílusára, korszerű nézeteire a fordításról, valamint műveltségének magas fokára és feltételezhetően széleskörű irodalmi tájékozottságára, mely annál is komolyabb súllyal kerül a mérlegbe, mert mindezek az erények, a XVIII. század végén, egy gyulai prédikátor tulajdonai. — Noha nyilvánvaló, hogy Cervantes *Don Quijote*-ja különféle nyelvű fordításokban ismeretes volt hazánkban is, Sós Endre Cervantes-monográfiájában¹⁰ azonban csak a XIX. század első évtizedeiben fedezi fel az első hazai nyomokat Cervantesről. Juhász István már a XVIII. század végén, nemcsak rendkívül találóan jellemzi a *Don Quijote*-t, hanem magyar nyelvű fordítását is el akarja készíteni a „maga mulatságáért is”. Hogy ez valóban megtörtént-e, nem tudjuk? Mindenesetre ez a levél, mely szerint „mi még nagyobbán olyan Bujdosó Vitéziforma világban élünk a' mi Hazánkban a' Tudományokra nézve, mint a' Spanyolok voltak akkor, mikor Cervantes ezt írta a' 16^{dik} Százban”, nemcsak helytálló kritikája saját korának, hanem hatásos cáfolata is, hiszen végül is egy vidéki prédikátor műveltségéről tesz tanúbizonyságot olyan helyen, mely száz évvel korábban még török uralom alatt szynlődött. — Vajon Juhász Istvánon kívül még hány ilyen, az ismeretlenség homályában rejtőzõ kiváló elme, jobb sorsra érdemes kezdeményezése jutott a „bujdosó vitéziforma világ” miatt csödbe? — Hiába hívta fel erre, az egyébként áldozatkész, Festetics György figyelmét Takáts József 1798. július 13-i levelében: „A' Gyulai Predicator Úrnak Weszprémi István Urhoz küldött levelét ide zárom, hogy láthassa Nagyságod azon Férjfiunak igyekezetét.”¹¹ — Cervantes *Don Quijote*-jának először egy gyermekek számára készült változatát fordította magyarra Karády Ignác¹², pontosan ötven évvel később Juhász István javaslata után. — A György Vilmos által készített első teljes fordításig pedig kereken hetvenöt évig kellett várakozni.¹³

⁷ Festetics lt. Direct. ügyiratok. 1798: 266.

⁸ Ez a tévedés TAKÁTS SÁNDOR i. m. 105. is bekerült. — Weszprémi tévedésének eredetét nem tudjuk.

⁹ BENEDEK ISTVÁN: Lamarck és kora. Bp. 1963. 111. — Bővebben foglalkozik Charles de Bonnet-val az i. m. 57—65.

¹⁰ SÓS ENDRE: Cervantes. Bp. 1955. 140.

¹¹ Festetics lt. Direct. ügyiratok. 1798: 738.

¹² Don Quichotte de la Mancha. Nagyobb gyermekek számára kidolgozott munka után fordította KARÁDY IGNÁC. Pest 1848.

¹³ Az elmés nemes Don Quijotte de la Mancha. Ford. GYÖRGY VILMOS 1—4. köt. Bp. 1873—1876.